

ANTROPOLOŠKI VID PATNJE I SMRTI KAO OSNOVA ZA PASTORAL

Ante Kusić

Čovječji život na zemlji obilježen je raznim oblicima patnje koju izazivaju različita zla i bolesti. Patnje završavaju smrću, koja za čovjeka znači prekid života u prostoru i vremenu. O naslovljenoj temi mi ovdje govorimo u takvim kontekstima.

1. ČOVJEK I ZLA U SVIJETU

a) Kao temeljni oblik zla u svijetu ovdje spominjemo evolucijsku *borbu za opstanak*. Sve se bori sa svime! Biljke se međusobno bore za prostor, hranu i svjetlo. One vode sa životinjama neprekidnu borbu, jer se životinje njima hrane. Čovjek se bori s biljkama i životinjama. U prirodi vlada neprekidni rat, koji sa sobom nosi bolest, patnju, žalost i smrt. Da li je Bog, Stvoritelj, kriv za takvo ratno stanje u prirodi? Ima li možda Eduard von Hartmann pravo kad kaže: „Stvoritelj ne poziva više stvorenja na odgovornost, nego stvorenja pozivaju Stvoritelja pred sudište svoje moralne svijesti i zahtijevaju od Njega da On položi račun...”¹

b) Kao posljedica tako okrutne borbe za opstanak javlja se u prirodi *masovno umiranje*: bezbrojne sjemenke života beskorisno propadaju, milijarde cvjetova venu i otpadaju, tek rodene životinje crkavaju od glada ili ih uništa-

vaju druge životinje. Ima li Nietzsche pravo kad kaže da je Bog „mrtav”, i da je brutalna „volja za moći” Prapočelo svijeta?

c) Poseban oblik zla u svijetu predstavljaju mnogobrojne *besmislenosti* u prirodi: zakržljale biljke, nakazne životinje, nakazna ljudska bića, vrste koje su se u toku evolucije pojavile i izginule, prirodne katastrofe koje iza sebe ostavljaju pustoš fizičkih i kulturnih dobara, garišta i smrt. Ima li pravo Wolfgang Borchert kad u drami *Vani, ispred vrata*, na račun „dragog Boga” postavlja pitanje: „Dragi Bože, kad si Ti zapravo drag? Jesi li bio drag kad si dopustio da moj sinčić od jedne godine... bude raznesen od zapaljive bombe?...” Na to pitanje stavlja pisac u Božja usta odgovor: „Ja nisam dopustio ubiti tvoje dijete!” – Slijedi dramatski dvoboj: „Ne, točno! Ti si to samo pripustio! Ti nisi htio čuti jecaje mog djeteta i praskanje bomba. Gdje si bio, dragi Bože, kad su bombe sijale vatru...? Kad si Ti bio zapravo drag, Bože, kada? Kad si se Ti, Bože, ikako brinuo za nas?”²

¹ Eduard von Hartmann, *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins*, Berlin 1879, str. 780.

² Wolfgang Borchert, *Draussen vor der Tür*, 5. prizor.

d) Što se može reći o golemim *patnjama*, bilo životinja bilo ljudi, posebno o patnjama nevine djece?! Ima li pravo Schopenhauer kad misli da je život na ovom svijetu jednak životu u paklu, kako ga je opisao Dante? Ima li pravo Eduard von Hartmann kad proglašuje nečim „demonskim” svako povezivanje svijeta s Bogom kao „dobrim” Stvoriteljem?!

e) Moramo spomenuti i užasna *moralna zla* što ih čine ljudi jedni drugima: mržnje, nepravde, mučenja, ponižavanja, nasilja, ubojstva i najsadističkije zločine. Gdje se tu vidi Božja „dobrota”, „svetost”? Nije li i Calvin učio nešto iz čega slijedi da kod Boga zapravo i nema dobrote, jer jedne je ljude sadistički predodredio za grijeh i osudu, a druge diskriminirajući za dobro i vječni život? Je li Adam morao učiniti „istočni grijeh”? Nije li Juda bio predodređen za izdaju? Nije li Bog vrlo „zao”, a ne nekakav „dobri” Otac Nebeski?!

f) A što tek treba reći o temeljnom zlu za čovjeka, naime – o njegovoj *ubačenosti* u svijet. Čovjek je biće osuđeno na neuspjeh, besmisleno biće, biće razapeto između čežnja i nemogućnosti njihova ispunjavanja. Čovjek je apsurdno biće. Svijet je kaos, nered, a ne nekakav kozmos ili red. Sve je bez vrijednosti, sve je bez smisla, sve – od života do smrti – jest nešto glupo. Gdje je u takvom sadistički oblikovanom svijetu još mjesto za nekakva „dobrog” Boga i Stvoritelja, Oca, ili tome slično? Ima li pravo Albert Camus kad jedinim ozbiljnim filozofskim pitanjem smatra pitanje samoubojstva? Isplati li se uopće doći na svijet i živjeti?

Druga strana medalje

U spektrumu pastoralne prakse, uz neospornu motiviranost navedenih pitanja, ovdje trebamo pogledati na cjelinu problematike i s druge strane. Ta strana nosi u sebi stanovit optimizam vjere, gdje Bog i naše „zlo” preobraća u općenitije „dobro”, i gdje „sve služi svemu” prema Božjem planu evolucije svijeta.

– Prva pogreška nijekanja Boga na temelju postojanja zla i patnje sastoji se u krivoj pretpostavci da sve događaje u svijetu trebamo promatrati isključivo s *antropocentričko-utilitarnis-*

tičkog stajališta, gdje bi sve trebalo služiti isključivo čovjeku, a ne podjednako čovjek svemu.

– Nadalje, ideja o Bogu koji bi već unaprijed morao u apsolutno završnoj formi postaviti i slijediti cjelokupni plan svijeta, isključivši svaku aktivnost i suradnju stvorenja kao „drugotnih uzroka”, takva je ideja *predrasuda filozofskog determinizma*.

– Osim toga, nikako se ne vidi zadnje opravdanje u prilog *eudaimonističke filozofije*, po kojoj je isključivo užitak jedina i zadnja svrha svega postojećeg.

– *Nihilistička filozofija*, koja vidi samo ono negativno u životu, upada u jednostranosti zaključivanja, jer ne priznaje sve ono pozitivno i lijepo u životu – što i samome „zlu” daje određen okus „dobroga”. Pojedinačno „zlo” jest u funkciji obuhvatnijeg „dobra” u evolutivnom poretku svijeta. Blaise Pascal to je izrazio riječima: „Priroda ima svoja savršenstva da pokaže kako je ona slika Božja, i svoje nedostatke da pokaže kako je ona samo slika.” Zbog toga i suvremeni teolog Yves Congar, kad govori o „problemu zla”, primjećuje: „Bolest i... patnja dobivaju značajke škole za vrhunsko samoostvarenje, kad se čovjek njima otvori. One izgrađuju pristup pravom odnosu prema Bogu i svim stvarima, kao jednom vrlo visokom duhovnom dobru... Stoga su mnoga naša braća čitav život doživljavala ispovijest Baudelairea: 'Budi hvaljen, moj Bože: Ti šalješ patnju kao božansko sredstvo ozdravljenja od naše nečistoće.' I sama najstrašnija bol, smrt sitnog djeteta dobiva na taj način određeno značenje.”³ Nietzsche također vidi nešto veliko u patnji, pa kaže: „Odgajanje za patnju, veliku patnju! – ne znate li da je samo takav odgoj stvorio cjelokupni dosadašnji uspon čovjeka!”⁴

U kontekstima iskrene i duboke vjere, pretrpljeno „zlo” samo je određena priprema stanovitog „dobra”. U takvoj životnoj usmjerenosti, svaka stvar u svijetu, svako Božje stvorenje, uključivši i *čovjeka*, istodobno u sebi

³ Zbornik *Gott, Mensch, Universum*, Verlag Styria, Graz 1956, str. 611.

⁴ Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, Aph. 225.

nosi određenu *samosvršnost* i određenu *drugosvršnost*; svaka stvar, pa i čovjek, postoji u funkciji samoostvarivanja i u funkciji sveobuhvatnog kozmičkog ostvarivanja. Tu „sve služi svemu”: biljka i životinja čovjeku, i čovjek biljci i životinji, u izmjeničnoj evoluciji po Božjem planu. Vjernik vidi u životu „križ”, ali koji je obavijen i „ružama”. Drugi put on gleda u životu „ružu”, iz koje pokadgod „izraste i križ”. Kršćanski vjernik zna za Kristovu riječ: „Ako pšenično zrno ne padne u zemlju i ne umre, ono ostaje samo; ako li umre, ono donosi obilat plod” (Iv 12,24–25). Ovdje se nameće slikovita misao J. Vieujeana: „Kad uđem u neku kuću koja je solidno građena i dobro namještena, ali u kojoj sve izgleda vrlo neuredno, jer su vrata skinuta, stolice razbacane, rublje razasuto po podu, iznenadi me takav nered, i ja tražim uzrok. Ali, unatoč neredu i pustošenju, ne pada mi na pamet misao da kuća, vrata, prozori i rublje nisu napravljeni od nekog inženjera, stolara i krojača.”⁵ Istinski dubokom vjerniku ljudski je život isto što i hodočasničko putovanje k Bogu; povjerenje tu svladava tjeskobu. Umjesto da u patnji vidi dokaz o apsurdnosti svijeta i čovjeka, pravi vjernik – kako to zapaža Max Scheler – može naučiti „ljubiti patnju”, „ljubiti je kao milosrdne udarce čekićem, kojima božanski kipar isklesava oblike idealne osobnosti, od materijala nekog bića koje je u početku bilo izgubljeno u zamršenosti onoga osjetilnog (i sebičnog)”.⁶

Ukraće rečeno: Na pojave zla i patnje istinski vjernik ne gleda antropocentrički ni ego-centrički, nego radije kozmocentrički i teocentrički. Njemu svijet nije završen i gotov, nego je on „biće u nastajanju”. U tom „nastajanju” biva čovjek, svaki pojedinac, „suradnikom” Boga Stvoritelja, suradnikom u izgradnji boljeg svijeta. Tu nema mjesta samoživstvu i samosvršnosti antropocentričkog predznaka. Problem zla u vezi s postojanjem Boga, baš zbog uzurpiranja samoživstva i samosvršnosti čovjeka, od samog početka često se krivo postavlja. Možemo to izraziti slikom: „Gledamo ljudsko lice u cjelini i ono nam izgleda skladno. Ali predstavimo sebi nekog mrava s pameću, kako putuje našim licem otkrivajući jedan njegov dio za drugim: 'Čemu te doline usta i

očiju? Čemu to brdo nosa? Jednostavna i glatka ravnica bila bi mnogo udobnija!...’ Mi (l j u d i) jesmo mravi ovoga svijeta: *cjelina* nam izmiče; vidimo tek najsitnije pojedinosti i po njima bismo htjeli o *svemu* suditi.”⁷ To je logička pogreška, koju su već stari filozofi nazvali „pars pro toto” (tj. uzimanje dijela za cjelinu).

2. ČOVJEK I NJEGOVE BOLESTI

a) Ovdje govorimo posebno o „*ljudskim bolestima*”, tj. o bolestima koje se pojavljuju kod čovjeka, a povezane su s psihogenetskim faktorima koji osobito sudjeluju u čovječjoj aktivnosti. Poredbena patologija pokazuje da ima bolesti koje su zajedničke čovjeku i životinji, npr. razne infekcijske bolesti. Međutim, čir na želucu, žučni kamenac rijetko se susreću kod životinja. Arterioskleroze kod sisavaca kao da i nema. Smrt od kapi nepoznata je kod životinja. Giht, tj. povišenje mokraćne kiseline u krvi, bolest je čovjeka. Kod životinja se te bolesti pojavljuju samo u zoološkim vrtovima, a ne u prirodnim uvjetima njihova života. Isto tako, reumatične bolesti, alergijske bolesti, astma, visok tlak, debljanje ne pojavljuju se kod životinja kao spontane bolesti, tj. u prirodnim uvjetima njihova života. Kod čovjeka, međutim, pojavljuju se i uvjetovane su *civilizacijom*, koja čovjeka prisiljava da *stvaralački* djeluje, da *odgovorno* radi i da se osjeća moralno vezanim na *izvršavanje zadataka*. To troje povezuju psihosomatičari, npr. Jores, s tri glavna čovjekova razvojna područja: s težnjom za *posjedom*, za *priznavanjem* i za *ljubavi*. Odricanje od ta tri područja, upozorava psihoterapeut Schultz-Hencke, odgovara trima redovničkim zavjetima: siromaštvu, poslušnosti i čistoći. Mučno ostvarivanje navedenih područja sa sobom nosi razne *konfliktne* situacije, česta *po-*

⁵ J. Vieujean, *L'acte de foi et son mystere*, Lüttich 1955, str. 7.

⁶ Max Scheler, *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*, Bern 1963, 2. Aufl, str. 71.

⁷ Lelotte, „Rješ enje problema života”, Zadar 1958, str. 226.

tiskivanja, koja – ostavši nesublimirana – vode pojavi *neuroza*. Sublimirano isključivanje tih područja u redovnika načelno omogućuje viši stupanj čovječjeg otvaranja prema vlastitoj *nutrini*, tj. prema religioznosti, duhovnosti i umjetničkom stvaranju. U opisivane „ljudske bolesti” možemo ubrojiti i sve kronične bolesti želuca i crijeva, npr. gastritis, kronični (ne bakterijski) proljev, colitis ulcerosa, kroničnu zatvorenost, debljanje i mršavljenje, kronično oboljenje zglobova, hipertireozu, itd. Danas izgleda, piše Jores, da razni psihološki faktori imaju svoju ulogu i u pojavi raka. Zapaža se da se spomenute bolesti u primitivnim kulturama gotovo ne susreću. U knjigama dijagnoza iz bolnica u prašumama ne spominje se npr. čir na želucu. U Eskima uopće nema bronhijalne astme. Kod njih nema ni drugih alergijskih bolesti. U Jugoslaviji je bronhijalna astma češća u gradovima nego u seoskim sredinama. Nikotin, alkohol, ostali otrovni užici razlog su mnogih „ljudskih bolesti”. Nikotin se spominje kao uzrok raka na plućima, uzrok infarkta srca i bolesti krvnih sudova.

b) Uzrok „ljudskih bolesti” leži negdje u *podsvijesnim dubinama* čovjeka kao razumnog i slobodnovoljnog bića. Kao preventiva od tih bolesti najsigurnije je sredstvo rano djetinjstvo, provedeno u osjećaju sigurnosti i zaštićenosti, tj. bez trauma. Prema Freudu najvažnije je doba u životu svakog čovjeka *pet prvih godina djetinjstva*. Dobri uvjeti okoline djeteta sa sobom nose buduće zdravlje, loši uvjeti u toj okolini nose buduću neurozu. Čovjekova glavna opasnost za život jest njegovo djetinjstvo. To je posebno jasno po snovima, gdje se događaji iz ranog djetinjstva miješaju s onima iz sadašnjosti, bez obzira na prostorno-vremenske uvjete. Pri tome uzajamno djeluju duša na tijelo i tijelo na dušu. „Zdrav duh u zdravome tijelu”, i „zdravo tijelo po zdravome duhu”! U tome je nemoguće razgraničiti interakciju genetskog nasljeđa i kulturnog nasljeđa iz same okoline u kojoj je netko rastao. Zato i u bolestima psiha ne liječi bolesnika ništa manje od lijekova. Drugim riječima: kao što u razvoju tijela, tako i u razvoju duha čovjek mora *dosegnuti svoju puninu*, da bi se zaštitio od *neuroze* i zaštitio od „ljudskih bolesti”. Čovjek koji,

ne upavši u neuroze, uspije – u povezanosti sa zdravom okolinom – dosegnuti *svoju psihosomatsku puninu*, tj. razviti svoj *unutarnji život* skupa s izvanjskim i tjelesnim, nosi u sebi i zrači iz sebe unutarnje zadovoljstvo što ga nazivamo „*osjećaj sreće*”. „Sreću” razlikujemo od „užitka”; krivo uči Freud apsolutizirajući svoju teoriju libida. „Užici” mogu biti jako „nesretni”, dok patnje mogu kadgod biti ispunjene osjećajem sreće, a da čovjek ipak pri tom ne bude samomazohista. Čovječja je vlastitost da *slobodno* teži za ciljem *unutarnje sreće*, dok životinja prisilno teži za organskim užitkom kao ciljem.

c) Po shvaćanju Grka i Rimljana, uzrok je bolesti srdžba bogova i utjecaj demona, bez naglašenog moralnog aspekta. Indijci, Egipćani, Stari i Novi zavjet smatraju bolest kaznom zbog počinjenih grijeha. Hipokrat i grčki filozofi smatraju zdravlje odrazom sklada čovjeka sa samim sobom i s okolinom, dok bolest smatraju poremećajem tog sklada. Uvjerenje da je bolest posljedica grijeha održalo se u kršćanskim crkvama do danas. U srednjem vijeku, u Francuskoj, bolnice su imale kod ulaznih vrata ispovjedaonicu, dok su bolesnički kreveti bili razmješteni oko oltara. U bolnicama je svećenik bio važniji od liječnika: bolest i smrt došle su na svijet „po grijehu”. – Otkriće bakterija kao uzročnika bolesti već davno je u mnogočemu izmijenilo navedena tumačenja i shvaćanja o bolesti. S otkrićem bakterija kao uzroka bolesti počela je *prirodnoznastvena orijentacija* u medicini. U toj orijentaciji medicina se ograničava na ono „somatično” (tjelesno), što je zajedničko životinji i čovjeku, posebno višim sisavcima. Takva orijentacija nije dovoljno vodila računa o tome, da „*ljudske bolesti*” imaju svoj korijen posebno u čovjekovu položaju bića koje je ovisno o *kulturnoj razini sredine*, te da ta sredina nosi u sebi najdublje razloge za nastajanje *neurotičkih struktura* kod velikog broja ljudi. Te „neurotičke strukture” nose u sebi *mogućnost bolesti*. Psihijatar Schultz-Hencke upozorio je na ovo: što je neurotička struktura jača i teža, to će vjerojatnije doći do oboljenja; i neznatnije okolnosti svakidašnjeg života mogu dovesti do pojave – neurotskih napetostima – izazvanih „ljudskih

bolesti". Sve do Freuda školska je medicina zapostavljala „nervozne” ljude, „histerične” tipove, „umišljene” bolesnike. Freud je otkrio da različne *represije* (potisnuća) kulturno-društvenog tipa stvaraju *neurotičare*, posebno represije zbog straha u ranom djetinjstvu. Do sada se medicina protivila da u tzv. *organskim bolestima* pretpostavi neki duševni uzrok. Danas se znade kako to vrijedi možda jedino u slučajevima kad je riječ o izvanjskim povredama i o smetnji u normalnom razvoju nekog organa. U svim drugim slučajevima bolesti, smatra Jores, trebao bi imati sasvim određenu ulogu i neki „*unutarnji faktor*”, i to – zbog čovječjeg tjelesno-duševnog jedinstva. Zbog toga događa se da zdravlje ne ide na bolje npr. samo zato što netko prestane pušiti ili piti. *Unutarnja napetost, unutarnje nezadovoljstvo* jesu razlog potrebe za nikotinom i alkoholom; ta „potreba” nije prestala samim time što joj se silom ne udovoljava. Dok god ostaje unutarnja napetost i *unutarnje nezadovoljstvo*, ostaje i stanje neurotičnosti koje vodi ka izbijanju „*ljudskih bolesti*”. I u nemirima današnje omladine, kako to smatra Jores, prisutan je izraz *nezadovoljenog poriva za aktivnošću*, što je nadahnjuje potreba imati ozbiljan *životni cilj*.

d) Psiholozi danas zaključuju da je za izbjegavanje „*ljudskih bolesti*” neophodan uvjet to da svaki čovjek, pojedinac, bude poštovan i uvažavan. *Poštovanje i uvažavanje* uključuju kao bitno važnu podlogu *čine ljubavi*. Tko odraste bez ljubavi, nužno postaje zao. Ljubav je neophodna za očuvanje „normalnosti” čovjeka, za dijete kao i za *zrela čovjeka*. Iskustva sa siročadi dokazuju da se čovjek bez ljubavi ne može razviti u potpuno valjana čovjeka. Iskustva sa smrti umirovljenika pokazuju kako je isključenje iz društvene zajednice strahovita trauma za mnoge ljude. Dakle: *kontakt, ljubav i pažnja* ljudske sredine neophodan su faktor za sprečavanje „*ljudskih bolesti*”. A. Jores, sažimajući svoja liječnička zapažanja, govori: „Navedeni faktori koji su u današnjem zapadnjačkom društvu prisutni – naime, mala zahtjevnost i slab životni razvoj, nedostatak ljubavi i zaštićenosti, visok stupanj individualizacije i duhovne zbunjenosti – doista u sebi kriju uz-

roke bolesti.”⁸ Opaženo je i to kako su za vrijeme rata – unatoč maksimalno teškim fizičkim prilikama i situacijama – iščezavale neke „*ljudske bolesti*”, npr. čir na želucu, prehlade i razne želučane bolesti. Doktor Guirdham vidi glavni uzrok današnjih „*ljudskih bolesti*” u „*prenaglašenom individualitetu i njegovim unutarnjim napetostima*”, pri čemu je „*neuroza prisilnih misli...* prototip bolesti naše civilizacije”⁹. Jores potcrtava da je „*neuroza prisilnih misli*” manje česta u katoličkim zemljama, te da je u Indiji i u Istočnoj Aziji gotovo i nema. U tim je kulturama čovjek, više nego u drugim kulturama, spremniji da se „*kao č l a n uklopi i podredi općim životnim zbivanjima*”¹⁰

e) Nerazboritim odgojem usađeni „*osjećaj krivnje*” često je puta razlog da netko biva „*nesposoban realizirati svoje biće*”¹¹, te on postaje bolestan i psihički i tjelesno. Sve se to dogodilo zbog nerazboritošću izazvane *psihonevne zakočenosti*, koja je poslije izazvala bolest. Ovdje nije, međutim, riječ o „*krivnji*” u juridičkom smislu, tj. o krivnji za koju bi se nekoga moralo pozvati na odgovornost, nego o jednoj dubljoj „*tragičnoj krivnji*”, za koju nismo krivi, a koja ima svoj korijen u ljudskoj *slobodi*. Po toj slobodi ili biramo aktivni otpor prema zlu i nepravdama, ili ostajemo pasivni štiteći svoj komoditet. Tako su, po riječima njem. sociologa Mitscherlicha, Nijemci, neki aktivnim neki pasivnim držanjem, svi postali sukrivci u nedjelima Hitlera.¹² Uglavnom: *nedostatak prave ljubavi* uvijek za sobom povlači posljedicu „*tragične krivnje*”. Ljubav je čovjekova „*osnovna sila*”, kaže Heinen. „U atmosferi prave ljubavi dozrijeva čovjek za ono što on treba da bude”, smatra Jores. Svi načini „*čovjekova krivog ponašanja*” mogu se „*svesti na 'krive oblike ljubavi'...*”, potcrtava Heinen.¹³ Ovdje se očito približavamo *teološkim* aspektima problema bolesti, gdje smo „*s bolesnicima – svi sukrivci*”. Tu se dolazi do zaključka da ima nešto istine u prastarom vjerovanju da bo-

⁸ Arthur Jores, „Čovjek i njegova bolest”, Zagreb 1982, str. 66.

⁹ Nav. dj., str. 68.

¹⁰ Nav. dj., str. 68.

¹¹ Nav. dj., str. 71.

^{12,13,14} Nav. dj., str. 72–74.

lest ima neku vezu s praktivnjom odn. „istočnim grijehom” ljudske zajednice. Biblija dakle ima pravo kad životni cilj čovjeka, učenjem o talentima, stavlja u „što *svestranije ostvarivanje života*”¹⁴. Darovane talente treba udvostručiti. Teška kazna pogađa onoga tko zakopa talenat. *Krist* dokida „autoritarnu savjest”, on potiče čovjeka na put „dobrovoljne suradnje s Božjim stvorenskim planom – dajući čovjeku najveću i jedinu zapovijed ljubavi”.¹⁵ U kršćanstvu, patnja nije svrha, nego je ona sredstvo za postajanje *jačim* u nadahnućima *ljubavi i slobode*, čime se sprečavaju i svode na najmanju moguću mjeru unutarnji konflikti koji izazivaju neuroze. I izlječenja na temelju *vjere* mogu se tumačiti time što bolesnik, u *ljubavi Božjoj*, doživi sebe oslobođenim od raznih konflikata, te ozdravi. Psihološki faktori vrlo su djelotvorni u terapiji. U ispitivanjima lijekova 1950. u Americi pokazalo se da je 40% pacijenata reagiralo na lažni ubrizgani lijek („placebo”) kao i na pravi lijek. Na „placebo” reagirali su pacijenti koji su vjerovali liječniku i bili inače skloni religioznosti. Svakako, unutarnji stav povjerenja prema liječniku, kao i drugima, bitno je važan u djelovanju lijeka. Osoba liječnika jest „liječnik”, kao što i osoba svećenika, odgojitelja, može biti „liječnik”. Što se tu zapravo događa?! Događa se, ukratko, „izlječenje zbog vjere”! „Čovjek zanemaruje svoje Ja i svoj razum, *pretvara se u predanost*, što drugim riječima znači da *isključuje* upravo ono što smo označili kao nešto bitno za specifično ljudsku bolest.”^{15a} Vjera je osjećaj potpune zavisnosti „od Boga” ili „od idola”. Ta zavisnost ulijeva osjećaj *zaštićenosti*, koja ozdravlja pacijenta. „Vjerom se uklanjaju sve razumom konstruirane ideologije, svi strahovi i zakočenosti – tj. ono što je konačno skrivilo bolest.”^{15b} Govori Jores: „Stoga možemo reći da je specifično ljudska bolest porasla upravo zato što je *oslabila vjera*, odnosno sposobnost za vjeru.”^{15c} Uglavnom, „predati” se liječniku, svećeniku, psihologu, pedijatru, nije isto što i predati automobil mehaničaru na popravak. Bolesnik ne smije biti tretiran kao „slučaj” koji je dospio u tvornicu zdravlja. Odnos između bolesnika i liječničkog osoblja može se usporediti s odnosom roditelja i djece. Pravi

odnos roditelj–dijete nije *odnos autoriteta*, nego je to *odnos ljubezne skrbi*.

Napomene za pastoralnu praksu

– Za pastoralnu praksu važno je naglašavati činjenicu: koliko god je istinito postojanje *borbe za opstanak* među životinjama („zlo”), toliko postoji i *uzajamna pomoć* („dobro”). To se vidi čak iz primjera parazitizma što ih navodi A. Müller, u kojim je primjerima upadno to da domaćin s najvećom „ljubavlju” pomaže svom parazitu. Biološko-filozofski to znači: *život se uzajamno pomaže*, tako da među živim bićima zapravo i *nema ljestvice vrednota*. „Sve služi svemu”! Tako npr. rak samac pri promjeni svog boravišta vrlo brižno odnosi sa sobom morsku anemonu koja se nastanila u njegovoj kućici, premda on od toga nema nikakve koristi. „*Pomoć do požrtvornosti*” prisutna je dakle i na najnižim stupnjevima života. Važno je da se „život održi”, a nije toliko važno tko ga održi – parazit ili domaćin. Slično je s infekcijskim bolestima. Riječ je o „kućanstvu prirode”: uzročnici bolesti brinu se za umiranje i skupa s time za obnavljanje života. Drugim riječima: problem postojanja „zla” i „patnje” ne smijemo postavljati isključivo antropocentrički i pragmatistički.

– Dalje, za pastoralnu praksu važno je povući zaključke npr. iz činjenice da i životinje i biljke propadaju kad su znatnije *sprječene „u razvoju svojih životnih funkcija”*, naglašava Jores, i dodaje: „I čovjeku se životne mogućnosti mogu suziti – u uvjetima zasužnjivosti.”^{15d} U koncentracionim logorima preživjeli su oni koji su bili u stanju sačuvati u sebi neke razvojne mogućnosti „*duhovne ili religiozne naravi*”, uz stalno „*gojenje nade*”.^{15e} Ostali su podlegli smrti. I životinje često uginu, i usprkos najboljoj njezi, već pri samom hvatanju. Eickhoff je vršio pokuse s divljim kunići-

¹⁴ Nav. dj., str. 72–74.

¹⁵ Nav. dj., str. 75.

^{15a, 15b, 15c, 15d, 15e}, Nav. dj., str. 79–100.

ma: pokazao im je lasicu i, pogođeni užasnim strahom, ugibali su zbog teške hiperfunkcije štitnjače. Richter je pravio pokuse u staklenom akvariju, istražujući koliko će dugo štakori plivati do iscrpljenosti. Međutim, neki su se štakori vrlo brzo utapali, zbog „gubitka nade” i osjetivši „bezizglednost” svog nastojanja.¹⁶ Jedan dio štakora ugibao je kad im je Richter odrezao „brkove”: gubitak tog njihova sredstva za orijentaciju u prostoru imao je za posljedicu smrt. Životinje, kao i čovjek, kad upanu u *konfliktne situacije*, obole od arterioskleroze. *Odlučivanje* u uvjetima konfliktnih situacija, kod životinja i kod čovjeka, izaziva dakle neuroze i psihosomatske bolesti.¹⁷ Za odrasla čovjeka: u *nadi* je spas! Za nedoraslo dijete: u *atmosferi majčinske ljubavi* razvija se *zreo* čovjek!¹⁸ Kad čovjeku nije moguć *životni razvoj*, tada „čovjek sjedi u svome vlastitom kavezu”, zasuznjen, i počinje bolovati od „ljudskih bolesti”. *Neispunjen život* izaziva takve unutarne napetosti da dolazi do oboljenja srca, krvnih sudova, do srčanog udara, do karcinoma, itd. Čovjek koji je *izgubio životni cilj*, postaje „osjetljiviji za svakojake bolesti”¹⁹. U kontekstima pastoralnog odgoja ljudi treba naglašavati *polaritetni* karakter čovjekova bića: čovjek je određeno polje *napetosti* između zdravlja i bolesti. U tom „polju napetosti” zdravlje može biti zloupotrebjeno, kao što i bolest može biti upotrebljena za dobro. Za mnoge znamenite ljude upravo u tom „polju napetosti” treba tražiti „izvor stvaralaštva” (Baudelaire, Dostojevski, Schopenhauer...). Pastoralni radnik mora stalno imati pred očima da „između *biografije* nekog čovjeka i njegovih bolesti – postoji uska veza”²⁰, te da „liječenje dijalogom” ima u dozrijevanju čovjeka izvanredno -važnu ulogu. To pak „*liječenje dijalogom*” ne uči se u školama, nego se postiže „sposobnošću psihološkog uživljanja”²¹, piše Jores.

– Profilaksi, tj. *pred-obrani* treba u pastoralnom radu posvećivati posebnu brigu, nastojeći svoditi na najmanju moguću mjeru *pojavu konfliktnih situacija* u ljudskim sredinama. Treba provesti promjenu u čovjekovu „nutarnjem stavu prema životu i uopće prema svijetu”.²² Što to znači, odgovara Jores: Iz činje-

nice da je „stanje čovjekova zdravlja u ratu i bijedi bilo bolje nego danas” moramo izvesti zaključak „da se čovjekova nadutost treba zamijeniti... *hrabrošću služenja i poniznošću*. Čovjek nije gospodar, nego je *služitelj stvorenja*, pa mu je danas ...*zadaca da promiče evoluciju*... ne samovoljno, nego s oprezom naslućujući tendencije i smjernice svega stvorenja.”²³ Ni u kojem smislu čovjek ne smije biti *manipulatorom* u odnosu na druge ljude i na „čovjekovu nutrinu”; čovjekovu „nutrinu” treba samo „*probuditi*”, *ne s njome manipulirati*. „Razvoj nutrine jest pitanje odgoja i sredine. Ponizno se osjećati, sprijateljiti se s nepromjenljivim, u drugome poštivati osobu... sve su to zapravo *religiozni stavovi*”, koje – naglašava Jores – treba ostvariti.²⁴

– Zapadnjački čovjek razvija „izvanjskog čovjeka”, usmjerena na tehniku i civilizaciju; čovjek s „Dalekog istoka” pazi osobito na to da u sebi razvije „nutarnjeg” čovjeka. Pogreška zapadnjačke medicine sastoji se u tome što se „nije osvrtna na dimenzije nutrine”.²⁵ Drugim riječima: u pastoralnom radu treba naglasiti da „sreću” ne možemo tražiti samo u „užicima” što ih omogućava materijalno bogatstvo. „Sreću” čovjek doživljava samo ako uspije „ostvariti svoje čovještvo”, tj. puninu s v o g vlastitog „životnog razvoja”. Bogataš može imati „užitke”, ali unatoč tome može biti vrlo „nesretan”. „Sreću” doživljava čovjek kad osjeti da je njegova određena *nadarenost*, kroz stvaralačku aktivnost, *donijela plod*; doživljava je kad *drugim oblicima života* pomogne do razvoja; doživljava je u ljubavnoj sjedinjenosti, u istinskom zajedništvu. Don Juan je nesretan čovjek, *lutalac* za srećom, jer je nikada nije našao. „Užitak” se može naći u javnoj kući, sreća se ipak tamo ne doživljava. Sreću se doživljava u kontemplaciji, tj. u poniranju u ljepotu, u umjetničko djelo, u mističko poniranje u Boga.²⁶ U doživljanju „sreće” karakteristično je to da „čovjek *predaje* jedan dio svog vlastitog Ja..., npr. kad se sasvim 'izgubi' u

16, 17, 18 Nav. dj., str. 101–119.

19, 20, 21 Nav. dj., str. 110–119.

22, 23, 24, 25 Nav. dj., str. 119–121.

26, 27, 28 Nav. dj., str. 122–124.

umjetnosti, u prirodi, u Bogu. Takav *osjećajni udio* sa stvarima, sa životom, s ljudima – nazivamo ljubavlju. I tako vidimo da zapravo svako biće *teži za ljubavlju...*²⁷ Čovjek koji niti ljubi niti je ljubljen, u vlastitoj nutrini vrlo je nesretan, i – stoga – sklon „ljudskim bolestima” o kojima smo govorili. – Tako nas promatranje „ljudskih bolesti” vodi do evanđeoske maksime: Ljubi Boga više od svega, a svog bližnjega kao samoga sebe (ne – doslovno ni u kojem području – manje od samoga sebe!). Stoga je, kaže Jores, „mogućnost da se velikom broju ljudi pomogne do zdravlja, do blagoslova i do sreće – (to je trojstvo međusobno usko povezano) – zapravo u *rukama svih nas*”²⁸, i to prema praktičnom radu i življenju na način da „zaradimo” *ljubav drugih*, stavivši im – u iskrenosti i neproračunatosti – svoje snage, svoje znanje i svoje sposobnosti na raspolaganje kao *skroman „poklon”*. To je poziv Evanđelja i linija Isusa Krista, – ona linija „...ne vičite po krovovima...”.

3. ČOVJEK I SMRT

a) U svijetu u kojem evolutivno „sve teče”, kakav je ovaj naš svijet, nužno se događa izmjeničnost ili komplementarnost para „život – smrt”. Život je tijek prema smrti, koja je ujedno obnavljanje života. Produživanje života jest prastari san čovječanstva. Smrti prethodi nezaustavljivi proces starenja organizma kao cjeline. Proces starenja nije bolesna pojava, to je „normalna” pojava, kao i kod stroja, koji s vremenom postaje istrošen i neprecizan. Starenje je postupni gubitak radne sposobnosti. Tjelesne su promjene izraz tog događanja. Smrt je imanentna životu, ona raste usporedno sa životom: sve je bliža i sve je obuhvatnija. Život je izgrađen na načelu *rađanja i umiranja*. Evolucija čini taj princip razumljivim: evolucije ne bi bilo bez rađanja i umiranja. Teilhard de Chardin uveo je suvremeni evolucionizam u katolički pogled na svijet i život. Evolutivni razvoj života od jednostaničnih živih bića do čovjeka, uz sudjelovanje Boga kao – izvorno i finalno – Stvoritelja, prihvaćen je od teologa, kao i – općenito – od vjernički raspoloženih mislilaca.

b) U obliku traženja lijekova za pomlađivanje, u obliku raznih propisa o ishrani, i na druge načine, ljudi uvijek iznova traže načina da se život produži. Čovjek je znatno u tome i uspio. Prvobitni ljudi bili su – izgleda – stari već sa 25 godina života. Danas, međutim, npr. kod Šveđana prosjek je života 72 godine, a kod Norvežana 77 godina. Ta nastojanja ipak ne mogu učiniti čovjeka besmrtnim bićem, jer – bez rađanja i smrti ne bi moglo biti ni „evolucije”, koja – kao načelo – za sadašnji trenutak znanstvenog razvoja ni ne može biti stavljena u pitanje. Gdje god postoji spolno rasplodavanje, tj. rađanje, tu postoji i umiranje, smrt. Rasplodavanje ide paralelno sa smrću. Kod insekata razmnožavanje često puta ima kao neposrednu posljedicu – smrt. Kod čovjeka, bolest i smrt idu skupa. Bez obzira na mogućnosti produživanja života, danas se govori o neizbježnosti „kvantne” smrti svih živih bića – s obzirom na subatomske procese u samim prirodnim elementima.

c) Na osobito impresivan način pogađa nas smrt zbog duševnih muka nekog čovjeka, ili „*psihogena smrt*”. Kod takve smrti organski je nalaz dosta siromašan. „*Psihogena smrt*” jest smrt čovjeka koji živi u beznadnosti, bez vjere u nešto bolje i bez ljubavi, koja mu je pružana i koju on pruža. Nada, vjera i ljubav služe kao poticaj za život; pomanjkanje te trojke sa sobom nosi zakočenost i zaustavljanje životnog razvoja. Gdje nema nade, umire čovjek. Gdje nema vjere u neki idealniji cilj i ljubavi koja čovjeka izvlači iz tamnice vlastitog Ja, tu umire čovjek. Takva je situacija kod samoubojica: život im je postao besmislen, ostali su zahvaćeni osjećajem *nutarnje praznine*. To ih ubija. Zbog toga govori Plügge o *temeljnoj nadi* kao antropološkom faktoru održavanja života. Socijalna sigurnost i nepoznavanje oskudice nisu nikakva garancija protiv osjećaja „*nutarnje praznine*”. Zbog toga i bogate zemlje, kao npr. Švicarska i Švedska, imaju visoku stopu samoubojstava.²⁹ Tu je – po mišljenju von Weizsäckera, Mitscherlicha itd. – prisutna težnja za „hotimičnim samouništenjem”³⁰

²⁹ Nav. dj., str. 91.

d) Psihologija ljudi koji su smrtno bolesni još nije dovoljno istražena. Neke su činjenice ipak poznate. Bolesnik katkada točno predosjeti i proreče vrijeme svoje smrti. Na smrt bolestan čovjek postupno sve više suzuje krug svoje zainteresiranosti. Bolesnik se zatvara prema svijetu. Dnevne novosti više ga ne zanimaju. U njemu se polako gasi zanimanje i za vlastite rođake. I posjeti vlastite djece postaju mu dosadni. Kod bolesnika od tumora, jedan od prvih simptoma približavanja smrti jest gubitak apetita. Apetit je izraz cjelokupne čovjekove emotivnosti. Debljanje i mršavljenje jesu bolesti koje su prouzročene zbog emocionalno prouzročениh smetnji apetita.

e) Danas često ljude progoni *prisilna misao smrti*. Ta opsesija, kao i druge neuroze, ima svoj korijen u ranom djetinjstvu i u ranoj mladosti. Osim toga kao korijen straha od smrti često nastupa svijest da smo sebe promašili, tj. da nismo iskoristili mogućnosti svog životnog razvoja. To je strah što nismo postigli, zbog *unutarnje neke zakočenosti*, svoj životni cilj. Fromm zapaža ovo: „Osjećaj kao da se nije živjelo uzrok je tome iracionalnom strahu.”³⁰ Pokatkad ipak sretnemo starce, osamljene i napuštene, koji žele umrijeti, ali smrt im ipak neće da dolazi. Kod takvih još uvijek živi *nada*, na razini njihove nutrine: njihov život još nije iscrpljen, možda očekuju neku proslavu, iza koje dolazi smrt.³¹ Uglavnom, treba znati i uvijek imati na pameti to da smrt nema veze s voljom. Smrti se moramo prepustiti. Život mogu produžiti samo *nove životne mogućnosti i nove obveze*. Stari ljudi često umiru poslije umirovljenja baš zbog toga što im nešto takvo uzmanjka.³²

Pastoralne sugestije u vezi sa smrću

– Jores zapaža da su ljudi nekoć strahovali od smrti manje nego danas, pa kaže kako su tada oni bili bolji *vjernici* i spremniji da prihvate ono što je neizbježno. Smrt je bila nešto po sebi razumljivo. Leš je bio nošen kroz mjesto i svi su ga vidjeli. Dijete je doživljavalo već od najranije dobi i rođenja i smrt. Danas ljudi umiru svojom smrću, sami, izdvojeni, uglavnom napušteni. Ostali, živi i zdravi, ne žele da im

misao na smrt i umirućega kvari životnu radost. Čovjek je izgubio smisao za *poniznost* kao „*hrabrost služenja*” – služenja svim stvorenjima; on je postao nezavisan i individualista, pa mu je smrt postala preteška, nastavlja dalje Jores. Čovjek neće da prihvati determinantu evolucije, da „sve služi svemu”, da je on neznan član u beskrajnom lancu evolucije života, koja se odvija jedino kroz rođenje i smrt. Za razliku od čovjeka prožeta takvim mentalitetom, *ponizan čovjek*, tj. onaj koji doživljava sebe u funkciji zadatka služenja u Božjem planu permanentnog evolucijskog stvaranja, ostaje i u smrti predan tom služenju: „Umiranje će biti... lakše ako se još zna da u čovjeku djeluje i nešto... kao božansko i što nadživljava njegov pojavak... na ovom svijetu.”³³

– Dr. Elisabeth Kübler-Ross zastupa potrebu nove orijentacije: umirućima treba vratiti zanemareno ljudsko dostojanstvo.³⁴ Premda je umro neki član obitelji, djecu treba pustiti da ostanu u kući, jer tako ih se „priprema” da „smrt shvate kao dio života”.³⁵ Umiruće ne smijemo nikada prepustiti osjećaju da su „bespomoćni i osamljeni”.³⁶

– Louis Vincent Thomas smatra da bi odgoj za umiranje trebao dobiti svoje mjesto u službenom sistemu obrazovanja, kako bi se smrt učinilo nečim samo po sebi razumljivim u njezinoj biološkoj i njezinoj društvenoj dimenziji. To bi onda pomoglo očuvanju psihičke ravnoteže, smatra Thomas.³⁷

– Nama se čini da je ovdje umjesno reći: Kao vjernici moramo se truditi da ljudima koji umiru, u *nadahnuću* (dakle – bez strogo određenih modaliteta!) razborite, nenametljive i uvjerljive ljubavi, unosimo u srce osjećaj da niti na smrti nisu beskorisni, da nisu napušteni, bespomoćni i osamljeni, te da – možda dodirujući ih samo rukom i bez riječi – ostajemo s njima. Trebamo pokušati pomoći im da i u sa-

30, 31, 32 Nav. dj., str. 93–94.

33 A. Jores, nav. dj., str. 96.

34 Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*, str. 582–583.

35 E. Kübler-Ross, *Interviews mit Sterbenden*, Berlin 1972, str. 13.

36 Nav. dj., str. 218–220.

37 L. V. Thomas, *Antropologija smrti*, II sv., Beograd, str. 123.

mom umiranju pronađu neki *konstruktivan smisao*, za generacije koje ostaju. Sasvim određene formule za to nemamo. Možda bi nam svima trebalo ozbiljno proučavati i slijediti *stil rada* npr. Majke Terezije iz Kalkute, posebno s onima koji su doista ostali bez ičije pomoći,

bez nade i bez ljubavi. I bez formula, *srce* bi nam tada vjerojatno saopćilo što nam je raditi „ovdje i sada”, jer – i bez izravnih formula – doista „ima trenutaka kad srce vidi dalje nego i najprodornije oči”.